संस्कृतिक रीतिरिवाज र परम्पराले महिलाको प्रजनन्मा पारेको प्रभाव

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय, स्वास्थ्य तथा
जनसंख्या शिक्षा विभाग अन्तर्गत जनसंख्या शिक्षा एम.एड. दोस्रो वर्ष
(Pop. Ed. 598) को आंशिक पाठ्यभार पुरा गर्नकालागि प्रस्तुत गरिएको शोधपत्र

शोधकर्ता

बिजय आमगाई

परीक्षा क्रमाङ्क :२१४०१३९

त्रि.वि.दर्ता नं. ७-२-२१४-६१३-२००४

शैक्षिक वर्ष : २०७२/०७३

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

स्वास्थ्य तथा जनसंख्या विभाग

सुन्दरहरैंचा, मोरङ

२०७८

संस्कृतिक रीतिरिवाज र परम्पराले महिलाको प्रजनन्मा पर्ने प्रभाव बिजय आमगाई २०७८

प्रतिबद्धता

त्रिभूवन विश्वविद्यालय शिक्षा शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या विभाग स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको जनसङ्ख्या शिक्षा ५९८ (Pop. Ed. 598) को प्रयोजनका लागि प्रस्तुत ' **संस्कृतिक रीतिरिवाज र परम्पराले महिलाको प्रजनन्मा पारेको प्रभाव** ' शीर्षकको शोधपत्र प्रतिवेदन अर्को प्रयोजनको लागि कहीँ कतै पेश नगरेको र अनुसन्धान कार्य अत्यन्त मौलिक रहेको प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछु ।

बिजय आमगाई

एम. एड्. दोस्रो वर्ष

कृतज्ञता ज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या विभाग सुकुना बहुमुखी क्याम्पस अर्न्तगत एम. एड. दोस्रो वर्षको स्वास्थ्य शिक्षा अन्तर्गतको शोधपत्र (Pop. Ed 598)को पाठ्यभार पुरा गर्न संस्कृतिक रीतिरिवाज र परम्पराले महिलाको प्रजननमा पारेको प्रभाव शीर्षकमा तयार पारिएको प्रतिवेदन हो ।

यो शोधपत्र लेखनको सिलसिलामा अनेकौ समस्या र व्यवहारिक कठिनाई, सन्दर्भ सामाग्रीको अभाव र ज्ञानको सीमितताका कारण पूर्णता प्राप्त नहुन सक्छ । यस शोधपत्र निर्माणका लागि सहज बातावरण निर्माण गरिदिनुहुने आदरणिय क्याम्पस प्रमूख श्री चन्द्रमणी राईज्यू प्रति कृतज्ञ रहनेछु । आफ्नो कार्य व्यस्तताका बावजुद पनि अमूल्य सल्लाह र सुझाव सहित मार्गदर्शन गर्नुहुने स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या विभागका विभागीय प्रमूख तथा शोध निर्देशक श्री जनार्दन गुरागाँईज्यू लगायत सम्पूर्ण शिक्षकज्यूहरुलाई हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

यो शोधपत्र अध्ययनमा सहयोग पुऱ्याउनुहुने सहयोगी महानुभावहरु, सहपाठी साथीहरु तथा अध्ययन सामाग्री उपलव्ध गराएर सहयोग गर्ने संघसस्थाका कर्मचारी मित्रहरु र प्रत्यक्ष रुपमा मेरो प्रश्नको सहजै उत्तर दिइ सहयोग गर्नुहुने उत्तरदाताहरु साथै सम्बन्धित सहयोगी सबै व्यक्तिहरुलाई विशेष आभार एवम् धन्यवाद दिन चाहान्छु ।

बिजय आमगाई

एम. एड दोस्रो वर्ष

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

सुन्दरहरैंचा-१२, मोरङ

शोधसार

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा शास्त्र संकाय स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या विभाग एम. एड. दोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता पुरा गर्ने संस्कृतिक रीतिरिवाज र परम्पराले महिला को प्रजननमा पारेको प्रभाव शीर्षकमा यो शोधपत्र तयार गरिएको छ। यस शोधपत्रको मूख्य उद्देश्य हाम्रो समाजमा परापूर्वकाल देखी चली आएका रीतिरिवाज र परम्पराले महिलाहरुको प्रजननमा के कस्तो प्रभाव पारेकोछ भन्ने पत्ता लगाउनु, संस्कृतिक रीतिरिवाज र परम्परामा रहेका कुरीतिका कारणले प्रजनन्मा पारेको प्रभावको अध्ययन गर्नु यस शोध कार्यको मूख्य उद्देश्य रहेकाछन्।

अनुसन्धानको शिलसिलामा परिमाणात्मक विधिको प्रयोग प्रयोग गरिएको छ। अध्ययनको क्रममा समुदायका १५-४९ वर्षका विवाहित महिलाहरुलाई अध्ययनको रुपमा लिइएको छ। अध्ययन क्षेत्रको बृहततालाई समेटने गरी प्रत्येक ९ घरबाट १ घर गरी तथ्याङ्क सङ्कलन गरी ३२६ जना विवाहित महिलाहरुलाई अध्ययनको नमूनाको रुपमा लिइएको छ। यस समुदायमा संस्कृतिक रीतिरिवाज र परम्पराले महिलाको प्रजनन्मा पार्ने प्रभावको जानकारी लिनको लागि प्रत्यक्ष अवलोकनलाई समेत अनुसन्धानको साधनको रुप मा प्रयोग गरिएको छ। अनुसन्धानको सिलसिलामा परिमाणात्मक अनुसन्धान ढाँचाको प्रयोग गरिएको छ।

अध्ययनको क्रममा यस समुदायमा अवस्थित सुन्दरहरैचा नगरपालिकाको कार्यालय, वडा कार्यालयहरु, यस क्षेत्रका सम्बन्धित एन.जी.ओ.तथा आई.एन.जि.ओ.का साथै अन्य यस अध्ययन क्षेत्रका लागि आवश्यक पर्ने सुन्दरहरैचा नगरपालिका वार्ड नं. ७ र ८ मा रहेका सम्पूर्ण जातजातीका विवाहित महिलाहरूबाट जानकारी संकलन गरी संस्कृतिक रीतिरिवाज र परम्पराले महिला को प्रजनन्मा पार्ने प्रभावको बारे जानकारी सङ्कलन गरि महिलाको प्रजनन्मा कस्तो प्रभाव पारेको छ भन्ने भन्ने कुराको जानकारी लिइएको छ।

विषयसूची

शीर्षक	**पृष्ठ**
प्रतिबद्धता पत्र	i
सिफारिस पत्र	ii
स्वीकृति पत्र	iii
कृतज्ञता ज्ञापन	iv
शोधसार	v
विषय सूची	vi
तालिका सूची	ix
चित्र सूची	x
प्रयोग गरिएका शब्दावलीको अर्थ	xi

परिच्छेद : एक

परिचय

अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
समस्याको कथन	११
अध्ययनको उद्देश्य	१२
अध्ययनको महत्व	१३
अध्ययनको परिसीमा	१४

परिच्छेद : दुई

सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन र अध्ययनको अवधारणत्मक ढाँचा

सैद्धान्तिक साहित्यको पुनरावलोकन	१५
व्यवहारिक साहित्यको पुनरावलोकन	१८
साहित्यको उपदेयता	२५
अवधारणात्मक ढाँचा	२६

परिच्छेद : तीन

अध्ययन विधि

अध्ययनको ढाँचा २८

अध्ययनको जनसंख्या २८

तथ्याङ्क संकलन विधि र प्रक्रिया २८

नमुनाको आकार २९

तथ्याङ्क सङ्कलनका साधनहरू २९

तथ्याङ्क संकलनका स्रोतहरू २९

तथ्याङ्क संकलन र साधनको वैधता र विश्वसनियता ३०

तथ्याङ्क विश्लेषण/व्याख्या प्रक्रिया ३०

परिच्छेद : चार

तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण

सामाजिक आर्थीक अवस्था सम्बन्धि अध्ययन ३१

- महिलाको उमेरगत बनोटको अध्ययन ३१
- परिवारको प्रकार सम्बन्धि अध्ययन ३२
- वैवाहिक अवस्था अध्ययन ३३
- शैक्षिक अवस्थाको अध्ययन ३४
- परिवारको शैक्षिक अवस्थाले प्रजननमा पार्ने प्रभावको अध्ययन ३६
- जातजातीको विवरण ३७
- धार्मिक अवस्थाको अध्ययन ३८
- पेशागत विवरणको अध्ययन ३९
- परिवारको आयश्रोतको विवरण ३९
- महिलाको प्रजननमा असर पर्ने कारणहरुको अध्ययन ४१
- प्रजननका वारेमा सरकारी नीति सम्वन्धि जानकारीको अध्ययन ४२
- जन्मान्तर सम्वन्धि धारणाको अध्ययन ४३

संस्कृतिक रीतिरिवाज र परम्पराले महिलाको प्रजनन्मा पारेको प्रभाव ४४

- महिलाको प्रजननमा जोखिम हुनुका कारणको अध्ययन ४४
- बच्चाको जन्ममा परिवारको नकरात्मक दवाबको अध्ययन ४५

पौष्टिक खानाको अध्ययन ४६
धार्मिक दृष्टिले प्रजननमा परेको प्रभाव ४७
छोरी र बुहारीप्रति आमा वा सासुको व्यवहार ४८
गर्भावस्थामा परिक्षण गर्न स्वास्थ्य संस्था जाने सम्बन्धि अध्ययन ४८
गर्भवतीको स्वस्थ्य परिक्षणमा घरपरिवारको भूमिकाको अध्ययन ४९
परिवार नियोजनका साधन सम्बन्धि ज्ञानको अध्ययन ५०
परिवार नियोजनका साधनको प्रयोगको अवस्था अध्ययन ५१
प्राप्ति र सारांश
प्राप्ति ५२
सारांश ५६
अध्याय - पाँच
निष्कर्ष र सुझाव
निष्कर्ष ५७
सुझावहरू ५८
सुधारका लागि सामान्य सुझावहरू ५८
नीतिगत तहमा सुझाव ५९
अभ्यास तहमा सुझाव ६०
अनुसन्धान तहमा सुझाव ६०
आगामी अध्ययनका लागि सुझावहरू ६१
सन्दर्भ सूची
अनुसूची

तालिका सूची

शीर्षक	पृष्ठ
उमेरगत वनोटको विवरण	३१
परिवारको प्रकार सम्बन्धि विवरण	३२
विवाह गर्दाको उमेर अनुसारको विवरण	३३
शैक्षिक अवस्थाको विवरणको अध्ययन	३४
साक्षर महिलाहरुको विवरण	३५
परिवारको शैक्षिक अवस्थाले प्रजननमा पार्ने प्रभावको अध्ययन	३६
उत्तरदाताहरुहरुको जात जातीको विवरण	३७
धर्म अनुसारको विवरण	३८
पेशागत विवरणको अवस्था अध्ययन	३९
परिवारको आयश्रोतको विवरण	४०
प्रजननमा असर पर्नुको कारण सम्बन्धी विवरण	४१
प्रजननका वारेमा सरकारी नीति सम्बन्धी जानकारीको विवरण	४२
जन्मान्तर सम्वन्धि धारणाको विवरण	४३
महिलाको प्रजननमा जोखिम हुनुका कारणको विवरण	४४
बच्चाको जन्ममा परिवारको नकरात्मक दवाबको विवरण	४५
परिवारले पौष्टिक खानाहरू खुवाएको सम्बन्धी विवरण	४६
धार्मिक दृष्टिले प्रजननमा परेको प्रभाव	४७
छोरी र बुहारी प्रति आमा वा सासुको व्यवहार	४८
गर्भ अवस्थामा स्वास्थ्य परिक्षण गराउने स्थान सम्बन्धी विवरण	४९
गर्भवती अवस्थामा स्वास्थ्य परिक्षण गरेको विवरण	५०
परिवार नियोजनका साधन सम्बन्धी ज्ञानको अध्ययन	५०
विवाहित महिलाहरूमा परिवार नियोजनका साधनको प्रयोगको अवस्थाको विवरण	५१

चित्र सूची

शीर्षक	पृष्ठ
परिवारको प्रकार सम्बन्धि विवरण	३३
शैक्षिक अवस्थाको विवरणको अध्ययन	३५
बच्चाको जन्ममा परिवारको नकरात्मक दवाबको विवरण	४५
धार्मिक दृष्टिले प्रजननमा परेको प्रभाव	४७

प्रयोग गरिएका शब्दावलीको अर्थ

CBS - Central Bureau of Statstics

WHO - World Health Organization

UNICEF - United Nations International Children's Emergency Fund